

Vlaamse veerkracht

Deelstudie arbeidsmarkt

Rapport | 11 april 2023

In opdracht van

Vlaamse overheid, Departement Kanselarij
en Buitenlandse zaken

IDEA
CONSULT *thinking ahead*

member of

IDEAGROUP

Deze studie werd uitgevoerd door:

Emma De Rouck
Emma Legein
Wim Van der Beken

Jozef II-straat 40 B1
1000 Brussel

T: +32 2 282 17 10
info@ideaconsult.be

www.ideaconsult.be

Inhoudsopgave

1 /	Samenvatting	2
2 /	Inleiding	5
3 /	Context van het VV-programma en voorstelling analysekader	6
4 /	Voortgang in arbeidsmarkt-gerelateerde projecten van de Vlaamse Veerkracht	9
5 /	Analyse van de Vlaamse arbeidsmarkt volgens het analysekader	12
5.1.	Arbeidsproductiviteit	13
5.2.	Ziekteverzuim en langere duurzame loopbanen	14
5.3.	Toename van werkzaamheidsgraad - Daling vacaturegraad	16
5.4.	Werkzaamheidsgraad – volgens profiel	20
5.5.	Opleiding en scholingsniveau als hefboom voor brede werkzaamheidsgraad	21
5.6.	Conclusie – evolutie in de arbeidsmarkt aan de hand van sleutelindicatoren	24
6 /	Verwachte evoluties in de arbeidsvraag naar aanleiding van het Vlaamse veerkracht programma	25

1 / Samenvatting

Om de economische en sociale gevolgen van de coronacrisis te verzachten, heeft de Europese Unie een herstellfonds opgericht, NextGenerationEU. Daarin zit een pakket steun en leningen voor lidstaten, de Faciliteit voor Herstel en Veerkracht (FHV). Voor België is er een maximum van 5,9 miljard euro steun voorzien. Daarvan heeft Vlaanderen recht op een maximum van 2,255 miljard euro voor het Vlaamse relanceplan. Het Vlaamse Veerkracht-programma met een totaal budget van 4.3 mld EUR is opgebouwd rond 7 speerpunten, waarvan speerpunt 4 specifiek gericht is op de versterking van het arbeidspotentieel via versterkte investeringen in opleiding en vorming.

- ▶ Het Vlaamse veerkrachtprogramma investeert in de Vlaamse arbeidsmarkt hoofdzakelijk via het speerpunt “investeren in mensen en talenten”, maar ook via het speerpunt “Vlaanderen digitaal transformeren”. Er zijn in totaal 8 projecten die arbeidsmarkt-gerelateerd zijn, met een totale investering van 825 mln EUR of ongeveer 20% van de totale Vlaamse Veerkracht budgettaire enveloppe. De voortgang van het VV-programma wordt gemeten aan de hand van verschillende mijlpalen en outputindicatoren. Voor de arbeidsmarktgerelateerde projecten zijn er reeds 58 mijlpalen gerealiseerd (51%), 46 zitten op schema (41%), en 9 zijn nog niet gestart (8%). Er is geen enkele mijlpaal die vertraging oploopt. Bovendien zijn de streefwaarden voor de outputindicatoren met afgelopen deadlines voor gemiddeld 91% behaald, en zijn ook al gemiddeld 21% van de toekomstige streefwaarden behaald.
- ▶ Daarnaast analyseerde dit rapport ook de stand van zaken op de Vlaamse arbeidsmarkt via een aantal sleutelindicatoren. Knipperlichten zijn er inzake het ziekteverzuim en de toename van het aantal personen in invaliditeit, de daling van de loopbaanduur bij de mannen, de sterke toename van het aantal ontvangen en openstaande vacatures (en dus de daling van het aantal werkzoekenden in bemiddeling per openstaande vacature, de dalende werkzaamheidsgraad bij de kortgeschoolden en de blijvend lage opleidingsparticipatie. Positieve evoluties kunnen we vaststellen inzake een verwachte stijging van de arbeidsproductiviteit in 2022, de stijgende loopbaanduur bij de vrouwen, de toename van de werkzaamheidsgraad bij alle deelgroepen (met uitzondering van de kortgeschoolden) en de stijgende scholingsgraad.

		Impact	indicator	evaluatie
Duurzame groei	1	Competitiviteit Vlaamse economie/ industrie	Arbeidsproductiviteit	😐 (evolutie) 😊 (niveau)
Gezonde groei	2	Daling ziekteverzuim en langere duurzame loopbanen	Daling arbeidsongeschiktheid Langere duurzame loopbanen	😞 😐
Inclusieve groei	3	Toename van de werkzaamheidsgraad	Werkzaamheidsgraad	😐 (niveau) 😊 (evolutie)
		Daling vacaturegraad	Spanningsratio	😞
	4	Werkzaamheidsgraad per doelgroep (bv personen met een handicap)	Geslacht	😊
			55+	😐
			Personen met een migratieachtergrond	😐
	5	Opleiding en scholing	Kortgeschoolden	😐
			Personen met een arbeidshandicap	😞
			Scholingsniveau	😊
			Vroegtijdige schoolverlaters	😊
			Opleidingsdeelname	😞

- Tenslotte relateert dit rapport de vooruitzichten over de bijkomende arbeidsvraag in de toekomst met de bijkomende jobvraag als gevolg van het Vlaamse veerkrachtprogramma.
 - Tegen 2030 zal de **totale aanwervingsbehoefte (sectorprojecties)** verder stijgen van 434000 in 2021 naar 504'000 in 2030, dit wil zeggen dat er in 2030 70000 vacatures meer verwacht worden dan nu. Deze behoefte ligt structureel hoger dan in de periode 2015-2021.
 - Het overgrote deel van deze aanwervingsbehoefte is **vervangingsvraag**, Het percentage vervangingsvraag bedraagt over de periode 2022-2030 gemiddeld 94% van de totale aanwervingsbehoefte. Die uitstroom komt o.a. van jobmobiliteit, vergrijzing, werkloosheid of inactiviteit, migratie, sterfte, of de overgang naar het zelfstandigenstatuut.
 - Ongeveer 15% van de aanwervingsbehoefte is het gevolg van **uitstroom van 55+-plussers**, Dit maakt dat er in de periode 2024-2030 cumulatief ongeveer 500.000 koppen de Vlaamse arbeidsmarkt zullen verlaten.
 - De totale bijkomende jobvraag als gevolg van het **Vlaamse Veerkrachtprogramma** (direct+indirect) wordt in de periode 2022-2030 geraamd op 40.740.
 - Vooral in de zorgsector (maatschappelijke dienstverlening) en in de bouwsector heeft de Vlaamse veerkracht een grote impact op de toekomstige vraag naar werknemers in de periode 2022-2030, volgens de gegevens van het Steunpunt Werk en ECOOM:
 - De bijkomende jobvraag in de zorgsector als gevolg van de VV-investering komt op ongeveer 6'000 in de periode tot 2030, en komt bovenop de verwachte jaarlijkse aanwervingsbehoefte van 18'813;

- Voor de bouwsector is het effect van het VV-programma relatief gezien nog sterker met een bijkomende VV-behoefte van 8'151 (periode tot 2030) bovenop de reeds verwachte (vooral vervangingsvraag) vraag van 9'043 gemiddeld per jaar.
- Voor andere sectoren zoals zakelijke dienstverlening, IT en transport ligt het VV-aandeel lager, maar dit zijn nu ook reeds sectoren die behoren tot diegene met de grootste stijging van het aantal VDAB-vacatures.

Specifieke aandacht zal dus moeten gaan naar instroom naar, retentie en opleiding van medewerkers in deze sectoren om en te kunnen voldoen aan de arbeidsbehoefte in de toekomst en het Vlaamse Veerkrachtprogramma volgens plan te kunnen uitvoeren.

2 / Inleiding

Het Vlaamse Veerkracht-programma kadert binnen een multi-level governance, bestaande uit kaders en programma's op Europees, federaal en Vlaams niveau. Om de economische en sociale gevolgen van de coronacrisis te verzachten, heeft de Europese Unie een herstellfonds opgericht, NextGenerationEU. Daarin zit een pakket steun en leningen voor lidstaten, de Faciliteit voor Herstel en Veerkracht (FHV). Voor België is er een maximum van 5,9 miljard euro steun voorzien. Daarvan heeft Vlaanderen recht op een maximum van 2,255 miljard euro voor het Vlaamse relanceplan. 55 van de projecten van het Plan Vlaamse Veerkracht worden met deze middelen gefinancierd. Wat niet Europees gefinancierd wordt, zal de Vlaamse overheid zelf financieren.

Voorwerp van deze opdracht is het Vlaamse Veerkracht-programma met zijn 7 speerpunten en een totale budgettaire omvang van 4.3 mld EUR, met volgende verdeling:

- ▶ Economie en samenleving verduurzamen (1.6 mld EUR)
- ▶ Investeren in infrastructuur (1.13 mld EUR)
- ▶ Vlaanderen digitaal transformeren (0.45 mld EUR)
- ▶ Investeren in mensen en talenten (0.72 mld EUR)
- ▶ Het Vlaamse zorg- en welzijnssysteem versterken (0.28 mld EUR)
- ▶ De coronacrisis beheren en Brexit (0.11 mld EUR)
- ▶ De overheid efficiënter maken (10 mln EUR)

De deelstudie analyseert het relanceprogramma 'Vlaamse Veerkracht' arbeidsmarktgericht. De structuur van dit rapport is als volgt:

- ▶ De context van het algemene VV-programma en voorstelling van het analysekader
- ▶ Voortgang in arbeidsmarkt-gerelateerde projecten van de Vlaamse Veerkracht
- ▶ Analyse van de Vlaamse arbeidsmarkt volgens het analysekader
- ▶ De verwachte evoluties in de arbeidsmarktvraag en impact van het VV-programma bij deze arbeidsvraag.

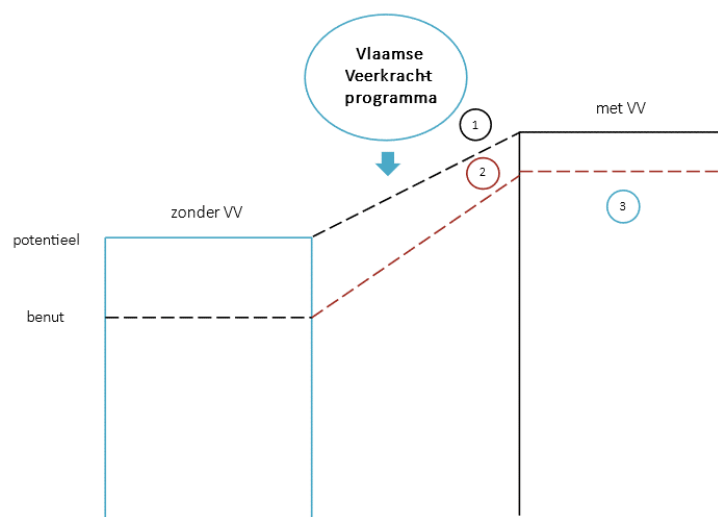
3 / Context van het VV-programma en voorstelling analysekader

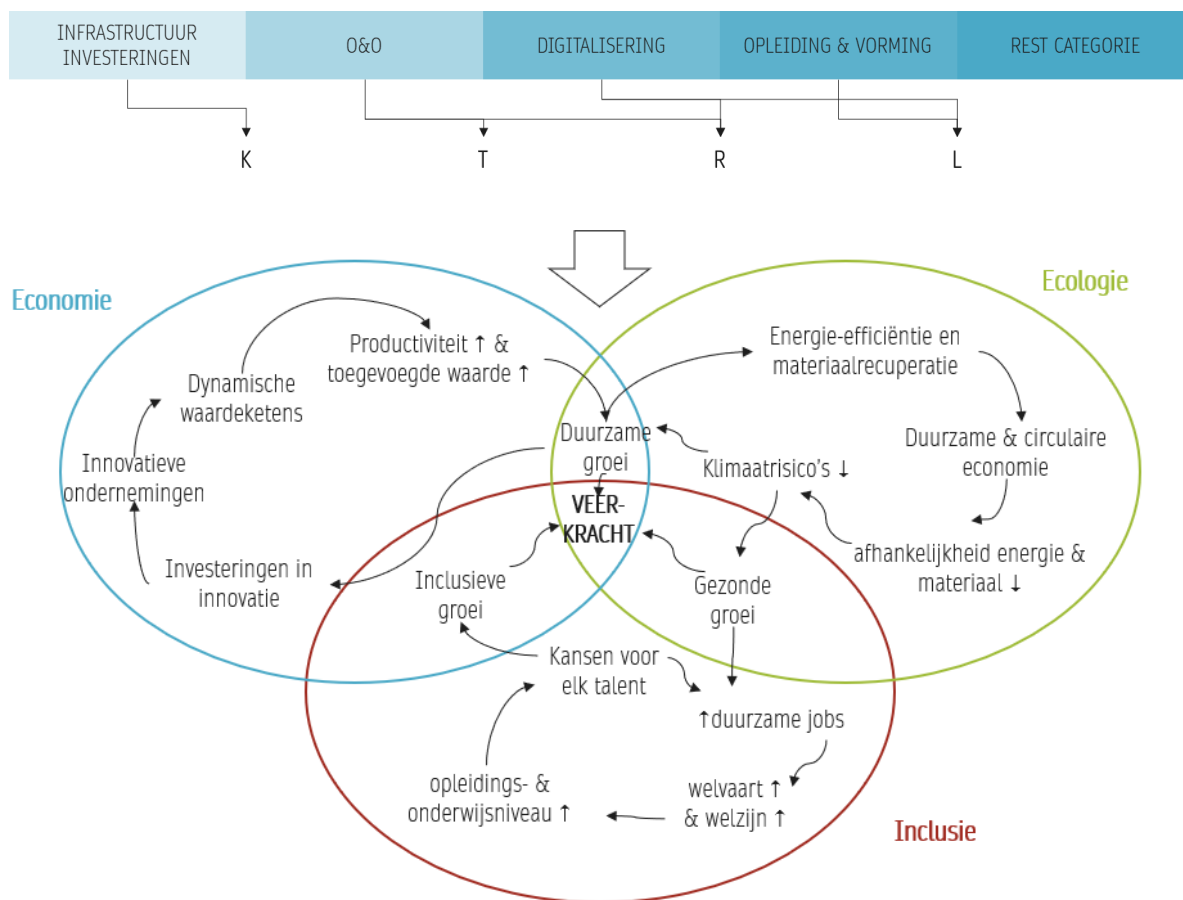
Zonder Vlaamse Veerkracht-programma slaagt de Vlaamse economie er niet in om het economisch potentieel ten volle te benutten. Dit heeft te maken met meerdere knelpunten in de economie, zoals de openstaande vacatures, stokkende aan- en afvoerketens, de verkeerscongestie of ook de onvolkomen marktvalorisatie van de O&O-investeringen;

Met het Vlaamse Veerkrachtprogramma dat als ambitie heeft om de economie structureel toekomstbestendig te maken in lijn met de digital twin-strategie van de EU kunnen tegelijkertijd 3 effecten beoogd worden (zie onderstaande figuur):

1. Het verhogen van het potentieel groeipad van de Vlaamse economie, door de impact van het Vlaamse Veerkrachtprogramma te optimaliseren, meer jobs te creëren en de arbeidsproductiviteit structureel te verhogen;
2. De gap tussen het potentiële groeipad en de reële benutting ervan te verkleinen, door te werken op knelpunten die deze gap veroorzaken;
3. De veerkracht van de Vlaamse economie zo vorm te geven dat deze duurzaam en inclusief is door hulpbronnen (energie, materialen, ruimte, water) zo efficiënt mogelijk te gebruiken en kansen op toegang tot onderwijs en vorming, nieuwe technologieën, gezondheidszorg en werk voor iedereen mogelijk te maken.

Vanuit de investeringen in infrastructuur, O&O, digitalisering en opleiding en vorming is het VV-programma erop gericht om de gap tussen potentiële en reële welvaartsgroei te verkleinen door een **positieve dynamiek** in werking te zetten: de zogenaamde opwaartse spiraal, bestaande uit een reeks **positieve feedback loops** tussen de economische, ecologische en inclusieve vooruitgang.

Het belang van de arbeidsmarkt binnen de Vlaamse veerkracht is duidelijk. Het Vlaamse Veerkracht-programma is opgebouwd rond 7 speerpunten, waarvan speerpunt 4 specifiek gericht is op de versterking van het arbeidspotentieel via versterkte investeringen in opleiding en vorming. Ook het VESOC-akkoord 'Alle hens aan dek' toont het belang van het verhogen van de werkzaamheidsgraad.

- De uitdagingen op de arbeidsmarkt zijn groot: stijgende werkloosheid maar ook krapte en mismatch, wijzigende opleidingsnoden, digitalisering... We sluiten daarom een VESOC-akkoord "Alle hens aan dek" met oog op het snel terug verhogen van de werkzaamheidsgraad richting 80%. VDAB staat als arbeidsmarkt-regisseur klaar om deze uitdagingen op te nemen. Dit realiseren we door:
- een zo snel mogelijke activering van wie werk verliest als gevolg van Corona- crisis, maar ook de activering van anders-actieven en inburgeraars,
 - het maximaal invullen van openstaande vacatures, en transitie faciliteren,
 - een opleidings- en loopbaanoffensief (cf. supra),
 - het versterken van loopbanen van kwetsbare werkzoekenden en werknemers,
 - werkbaar werk nog meer ondersteunen en van telewerk een duurzaam onderdeel maken in de bedrijfsorganisatie. We zetten daarbij in op psychisch welbevinden op de werkvloer.

Bron: <https://www.fdfa.be/sites/default/files/atoms/files/RELANCE%20Vlaamse%20Veerkracht.pdf>

Het Vlaamse Veerkracht-programma investeert via verschillende instrumenten om meer mensen duurzaam aan het werk te krijgen¹, zoals:

- ▶ Van werkzoekende naar ondernemer : transitiepremie
Werkzoekende 45-plussers konden al langer een transitiepremie aanvragen, maar vanaf 1 april 2022 geldt dat ook voor kandidaat-ondernemers jonger dan 45.
- ▶ Veerkracht in de sociale economie
Met de steun van de Vlaamse overheid zijn 66 ondernemingen in de sociale economie gestart met innovatieprojecten. Ze willen flexibel kunnen reageren op markttendensen en meer samenwerking zoeken met de reguliere economie.
- ▶ Verruimde stagebonus
Tijdens de coronaperiode werd de stagebonus tijdelijk verhoogd. In het schooljaar 2020-2021 werden er 3.308 aanvullende stagebonussen uitgekeerd. Voor de schooljaren 2021-2022 en 2022-2023 werd de stagebonus bovendien tijdelijk verruimd: ook ondernemingen die leerwerkplekken aanbieden voor jongeren die 18 jaar of ouder zijn, kunnen een stagebonus krijgen.
- ▶ Meer werknemers voor zorg en onderwijs
Zowel het onderwijs als de zorgsector zijn op zoek naar meer werknemers. VDAB zet in op opleiding om de zij-instroom te vergroten.
- ▶ Begeleiding van tijdelijk werklozen
VDAB contacteerde 99% van alle Vlamingen die tijdelijk werkloos zijn om hen een opleiding, workshops, een stage of vrijwilligerswerk aan te bieden. Het volledige opleidingsaanbod van de VDAB en partners is gratis voor alle tijdelijk werklozen.
- ▶ Anderstalig talent
Wie (nog) niet voldoende Nederlands kent, heeft het extra moeilijk op de arbeidsmarkt. Daar wil de Vlaamse overheid iets aan doen met het actieplan Vijf voor Taal.
- ▶ Gepersonaliseerd loopbaanplatform
VDAB bouwde een gepersonaliseerd loopbaanplatform uit. Wie inlogt op vdab.be krijgt slimme tips en jobsuggesties op maat
- ▶ Digibanken
Met lokale digibanken wil de Vlaamse overheid ook kwetsbare groepen meekrijgen in de digitaliseringsgolf. Digibanken lenen materiaal uit, geven cursussen, zorgen voor goedkope internetabonnementen...

¹ <https://www.fdfa.be/sites/default/files/atoms/files/RELANCE%20Vlaamse%20Veerkracht.pdf>

4 / Voortgang in arbeidsmarkt-gerelateerde projecten van de Vlaamse Veerkracht

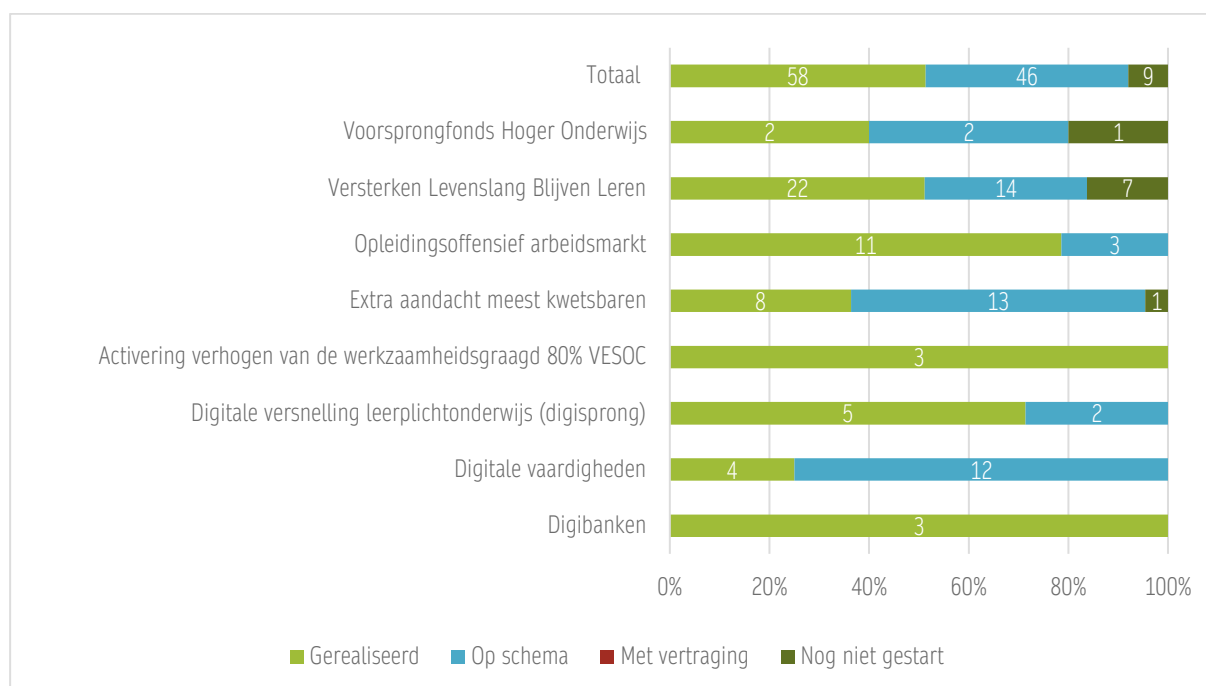
Het Vlaamse veerkrachtprogramma investeert in verschillende uitdagingen op de Vlaamse arbeidsmarkt, hoofdzakelijk in het speerpunt “**investeren in mensen en talenten**”, maar ook binnen speerpunt “**Vlaanderen digitaal transformeren**” dat onder meer inzet op digitale vaardigheden. Er zijn in totaal **8 projecten** die arbeidsmarkt-gerelateerd zijn, met een totale investering van 825 mln EUR.

Speerpunt	Cluster	Project	budget
<i>Vlaanderen digitaal transformeren</i>	Digibanken	Digibanken	€ 50,000,000
	Digitale vaardigheden	Digitale vaardigheden	€ 54,000,000
<i>investeren in mensen en talenten</i>	Digitale versnelling leerplichtonderwijs	Digitale versnelling leerplichtonderwijs (digisprong)	€ 375,000,000
	Opleidings- en loopbaanoffensief	Activering verhogen van de wekzaamheidsgraad 80% VESOC	€ 14,000,000
		Extra aandacht meest kwetsbaren	€ 90,000,000
		Opleidingsoffensief arbeidsmarkt	€ 122,000,000
		Versterken Levenslang Blijven Leren	€ 60,000,000
	Voorsprongfonds Hoger Onderwijs	Voorsprongfonds Hoger Onderwijs	€ 60,000,000

De voortgang van het VV-programma wordt gemeten aan de hand van verschillende mijlpalen (in totaal 113 mijlpalen voor de arbeidsmarkt-gerelateerde projecten). Onderstaande tabel en figuur toont dat er reeds 58 mijlpalen gerealiseerd zijn (51%), dat er 46 op schema zitten (41%), en 9 nog niet zijn gestart (8%). Er is geen enkele mijlpaal die vertraging oploopt.

Realisatie van de mijlpalen per arbeidsmarkt-gerelateerd project

Bron: Monitoring Relanceplan Vlaamse Veerkracht – Voortgangsrapport en covernota meetmoment december 2022

Per project worden ook outputindicatoren opgesteld met een streefwaarde en bijhorende deadline (31 in totaal voor de arbeidsmarkt-gerelateerde projecten). Onderstaande tabel toont een overzicht van de mate waarin per project de outputindicatoren gerealiseerd zijn. Hieruit blijkt dat de streefwaarden van de outputindicatoren met afgelopen deadlines voor gemiddeld 91% zijn behaald, en reeds gemiddeld 21% van toekomstige streefwaarden zijn behaald.

Realisatiegraad van outputindicatoren per arbeidsmarkt-gerelateerd project

Project	Gemiddelde realisatiegraad	
	Met afgelopen deadline	Met deadline in de toekomst
Digibanken	100%	
Digitale vaardigheden	100%	73%
Digitale versnelling leerplichtonderwijs (digisprong)		0%
Activering verhogen van de werkzaamheidsgraad 80% VESOC		11%
Extra aandacht meest kwetsbaren	74%	0%
Opleidingsoffensief arbeidsmarkt	81%	11%
Versterken Levenslang Blijven Leren	100%	0%
Voorsprongfonds Hoger Onderwijs		50%
Totaal	91%	21%

Bron: Monitoring Relanceplan Vlaamse Veerkracht – Voortgangsrapport en covernota meetmoment december 2022

In onderstaande tabel lijsten we alle outputindicatoren per arbeidsmarkt-gerelateerd project op met bijhorende realisatiegraad en deadline.

Project	Outputindicator	Deadline	Realisatiegraad
Digibanken	Aantal Vlaamse gemeenten binnen werkingsgebied van de digibank-partnerschappen	2022 Q4	100%
Digitale vaardigheden	Aantal e-learningprojecten voltooid	2022 Q4	100%
	Aantal jaarlijks gemelde vacatures VDAB	2023 Q4	100%
	Ter beschikkingstelling van relevante gegevensbanken op het opendataplatform	2023 Q4	20%
	Aantal gebruikers van VDAB.be zonder inschrijving	2024 Q4	100%
Digitale versnelling leerplichtonderwijs (digisprong)	Aantal schoolteams dat zal deelnemen aan de trajecten voor ICT-teams uit alle onderwijsniveaus (ikv de bootcamps)	2025 Q1	0%
	Aantal scholen dat zal intekenen voor de trajecten voor leerkrachtenteams in het basisonderwijs (ikv de 'bootcamps')	2025 Q1	0%
Activering verhogen van de werkzaamheidsgraad 80% VESOC	Aantal gesteunde ondernemingen i.k.v. specifieke maatregelen (competentiecheck, transformatie ondersteuning, transitiepad)	2024 Q1	11%
Extra aandacht meest kwetsbaren	Aantal leerlingen die aan gerealiseerde zomerscholen deelnemen	2021 Q4	70%
	Aantal leerlingen dat deelneemt aan de zomerschool 2022	2022 Q4	78%
	Projecten ter versterking van de lerarenopleiding: 12 projecten	2023 Q3	0%
	Projecten professionalisering schoolleiderschap: 10 projecten	2023 Q3	0%
	Aantal leerlingen dat deelneemt aan een zomerschool in 2023	2023 Q4	0%
	XR Innovet projectoproep: 12 projecten nemen deel	2024 Q3	0%
	Uitleendienst XR: geschat wordt dat een derde van de scholen arbeidsmarktgericht en technisch onderwijs deelneemt en materiaal uitleent (ongeveer 210 scholen)	2024 Q4	0%
	Lerend netwerk XR: 100 scholen nemen deel aan een inspiratiesessie	2024 Q4	0%
	Lerend netwerk XR: 25 scholen nemen deel aan een intensieve 1-1 begeleiding	2024 Q4	0%
Opleidingsoffensief arbeidsmarkt	Aantal uitbetaalde aanvullende stagebonussen	2021 Q4	55%
	Aandeel tijdelijk werklozen dat ingaat op opleidingsaanbod VDAB	2021 Q4	100%
	Aantal personen die gebruik maken van opleidingsverlof of onlineopleidingsaanbod	2022 Q4	100%
	Aantal nieuw opgestarte trajecten in de nieuwe begeleidingstender IB+	2022 Q4	49%
	Aantal tijdelijk werklozen sinds 2021 gecontacteerd door VDAB met een aanbod	2022 Q4	99%
	Aantal gesteunde ondernemingen i.k.v. specifieke maatregelen (competentiecheck, transformatie ondersteuning, transitiepad)	2024 Q4	11%
	Aantal goedgekeurde aanvragen van centra i.k.v. 1e projectoproep Edusprong	2021 Q4	100%
Versterken Levenslang Blijven Leren	Oplevering rapporten regioscan	2022 Q1	100%
	Aantal goedgekeurde aanvragen van centra i.k.v. 2e projectoproep Edusprong	2022 Q4	100%
	Aantal uitgevoerde projecten door centra i.k.v. 1e projectoproep Edusprong	2023 Q4	0%
	Aantal ontwikkelde EVC-instrumenten	2024 Q4	0%
	Aantal uitgevoerde projecten door centra i.k.v. 2e projectoproep Edusprong	2024 Q4	0%
	Aantal nieuwe en geactualiseerde opleidingsprofielen	2024 Q4	0%
	Aantal instellingen die deelnemen aan het VPF	2023 Q4	50%

Bron: Monitoring Relanceplan Vlaamse Veerkracht – Voortgangsrapport en covernota meetmoment december 2022

5 / Analyse van de Vlaamse arbeidsmarkt volgens het analysekader

Het Vlaamse Veerkrachtprogramma kan op **macro-niveau** opgevolgd worden, door de arbeidsmarkt te analyseren aan de hand van de duurzame, gezonde en inclusieve groei-ambitie. Deze analyse kan aantonen waar de Vlaamse Veerkracht **extra moet op inzetten**.

De Europese Commissie definieerde zelf een set van 14 “[common indicators](#)” om de voortgang van de Recovery en Resilience plannen van de verschillende lidstaten op te volgen. Sommige van deze indicatoren komen overeen met de Vlaamse indicatoren, maar ook andere indicatoren werden toegevoegd om de voortgang van het Vlaamse Veerkrachtprogramma op te volgen.

In wat volgt wordt de **evolutie geanalyseerd van de arbeidsmarkt**, via onder andere volgende gerelateerde indicatoren. Elk van deze indicatoren wordt in wat volgt verder geanalyseerd.

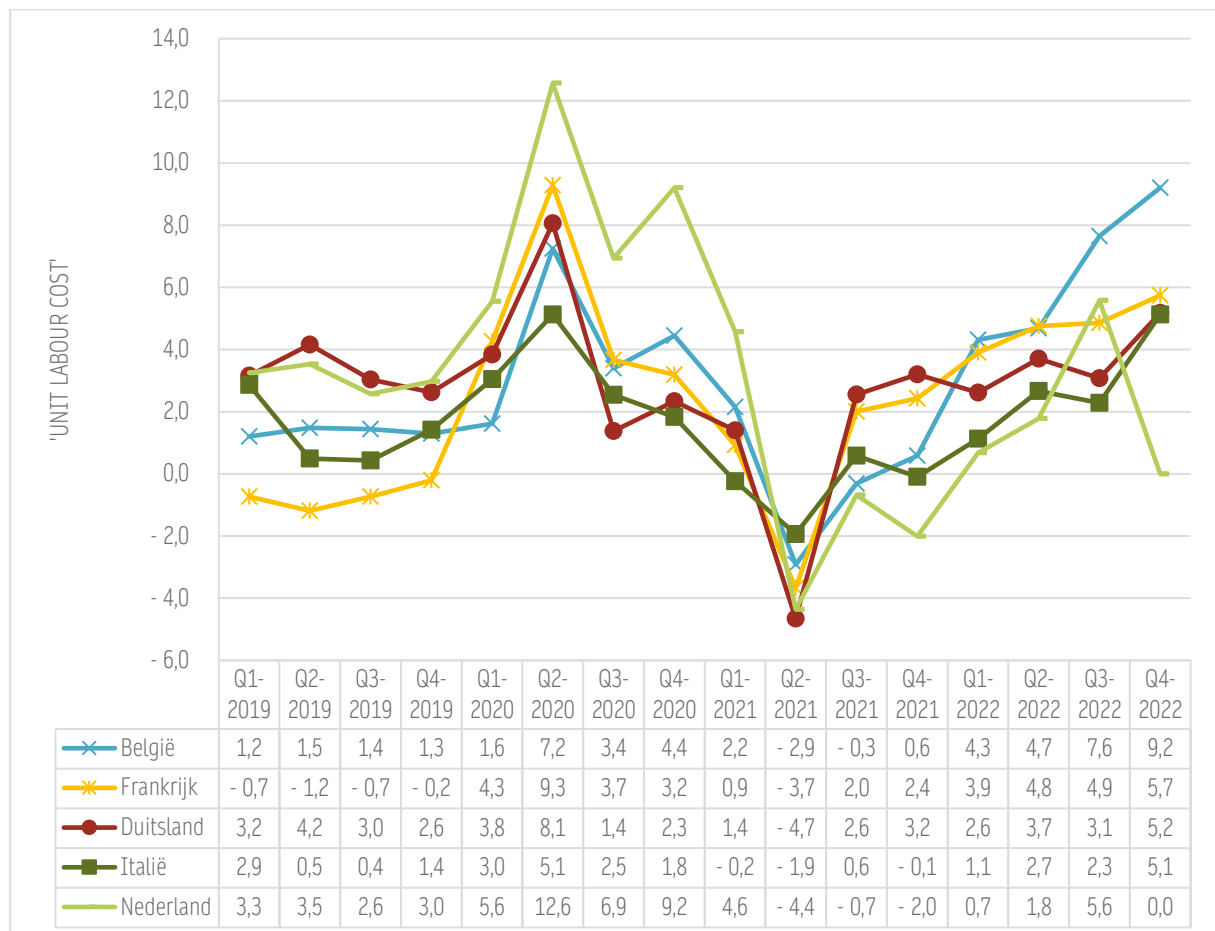
Impact		
Duurzame groei	1	arbeidsproductiviteit
Gezonde groei	2	Ziekteverzuim en langere duurzame loopbanen
Inclusieve groei	3	Toename van de werkzaamheidsgraad Daling vacaturegraad
	4	Werkzaamheidsgraad per doelgroep (bvb personen met een handicap)
	5	Opleiding en scholingsniveau

5.1. Arbeidsproductiviteit

- ▶ De arbeidsproductiviteit is een belangrijke variabele van de economische situatie in Vlaanderen.
- ▶ De arbeidsproductiviteit in België herstelde goed **na de Covid-19 crisis**.
- ▶ In 2022 steeg de arbeidsproductiviteit sneller in België dan in **Duitsland** en **Nederland**.
- ▶ De kanttekening hierbij is dat België een lagere werkzaamheidsgraad heeft in vergelijking met Duitsland en Nederland.

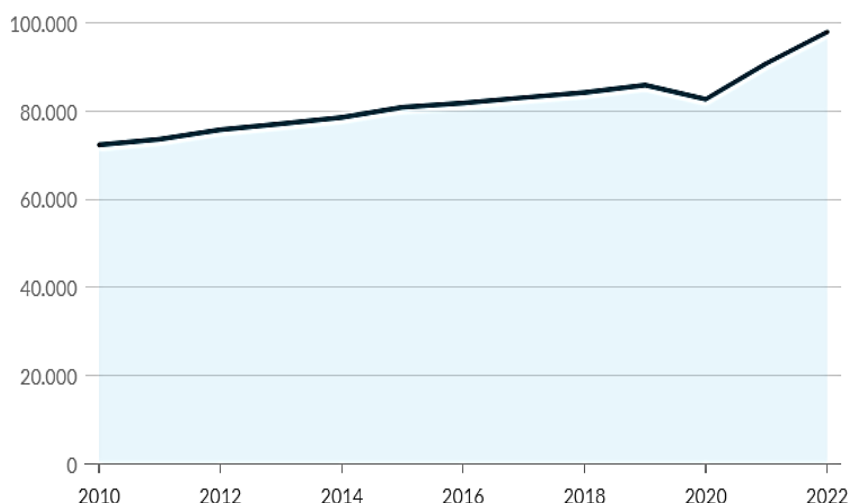
Evolutie in arbeidsproductiviteit in België in vergelijking met andere EU-landen (BBP per persoon aan het werk, in %)

Bron: OESO (<https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=55089#>)

- ▶ De arbeidsproductiviteit in het Vlaamse gewest herstelde ook goed na **Covid-19**.
- ▶ **De productiviteit** steeg verder in 2022 en is verwacht om sterker te stijgen dan de trend van voor Covid-19.

Arbeidsproductiviteit in het Vlaams gewest, 2010-2022, in euro koopkrachtstandaard

Bron: Statistiek Vlaanderen (Meer mensen duurzaam aan het werk), raming voor 2022, definitie: De arbeidsproductiviteit is de verhouding tussen het bruto binnenlands product (open definitie) (bbp) en de werkgelegenheid in een land of regio.

5.2. Ziekteverzuim en langere duurzame loopbanen

Er is een sterke stijging van het aantal personen in invaliditeit in Vlaanderen. Eind 2021 was het aantal personen in invaliditeit bijna 40'000 hoger dan eind 2017, en bereikte een piek van meer dan 250'000 eind 2021. Deze groep groeit dus jaar na jaar: over de periode 2017-2021 groeide het aantal personen in invaliditeit met 18%. Nieuwe langdurig zieken situeren zich vooral bij de 55-plussers, arbeiders en vrouwen.

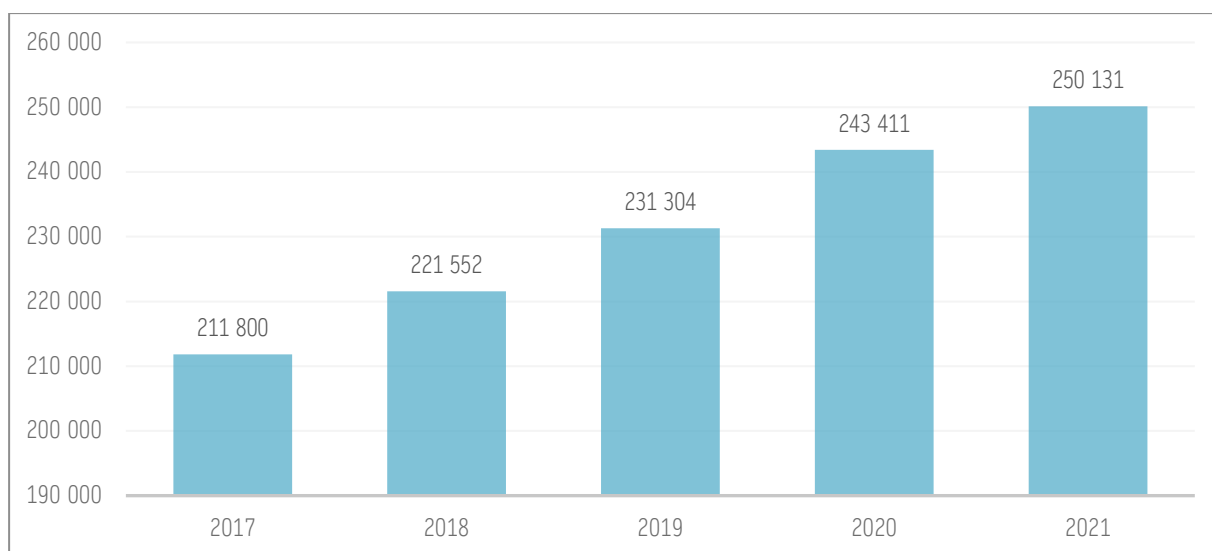
Er is dus nog **verdere inspanning nodig** op het thema 'duurzame loopbanen'.

In het Vlaamse gewest is er een licht stijgende trend in de **pensioenleeftijd** bij mannen naar 64,9 jaar in 2021. Bij de vrouwen zien we meer schommelingen, maar vanaf 2019 is deze ook wel aan het stijgen tot 63,6 jaar in 2021.

De **loopbaanduur** bij vrouwen stijgt dan wel, maar blijft duidelijk korter dan bij mannen.

- ▶ De loopbaanduur bij vrouwen in de privésector steeg wel in 2021 t.o.v. 2020. Ook ten opzichte van 2017 is er een duidelijke positieve evolutie van 36 naar 37,1 jaren in 2021.
- ▶ De loopbaanduur bij de mannen gaat daarentegen in dalende lijn van 45,1 jaar in 2018-2019 naar 44,4 jaar in 2021. Deze evolutie vergt specifieke aandacht binnen een beleid dat streeft naar duurzame loopbanen in een activerend arbeidsmarktbeleid.

Evolutie van het aantal werknemers, zelfstandigen en werklozen in invaliditeit tussen eind 2017 en eind 2021 in het Vlaams Gewest, op 31 december van het betreffende jaar

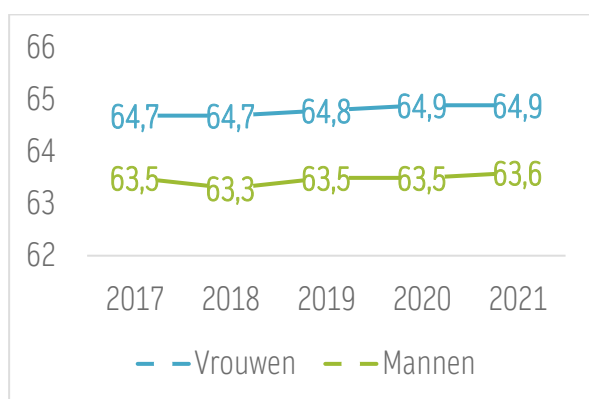

Bron: RIZIV-data

Opmerking: De statutaire ambtenaren die niet ten laste vallen van de arbeidsongeschiktheidsverzekering voor het gedeelte uitkeringen, zijn niet opgenomen in deze gegevens. De figuur hier toont niet het cumulatieve aantal, maar telkens het aantal personen in invaliditeit op het einde van het jaar.

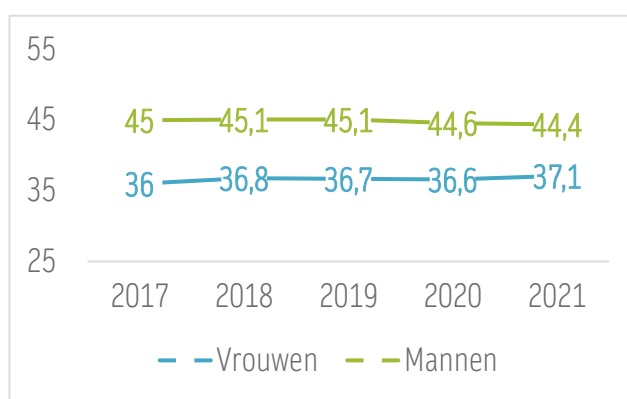
Pensioenleeftijd* in het Vlaams gewest

Pensioenleeftijd werknemers en zelfstandigen

Loopbaanduur in het Vlaams gewest

Loopbaanduur werknemers en zelfstandigen

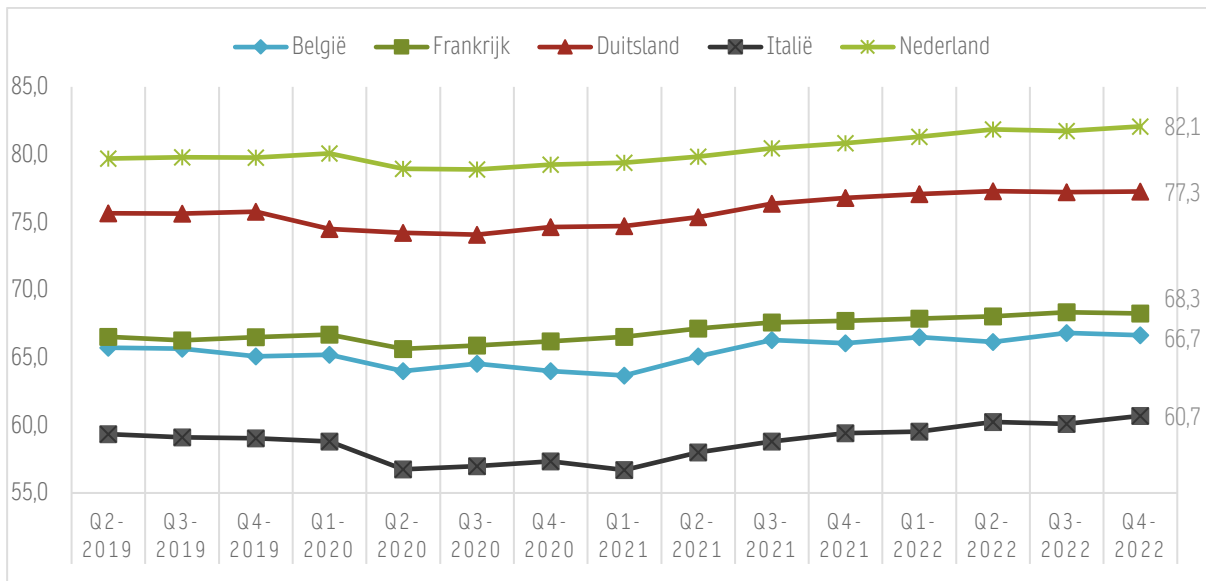
Bron: Dienst Financiële en statistische studies -Federale Pensioendienst. Opmerking: De pensioenleeftijd is de leeftijd van de ingangsdatum van het pensioen (=1e betaling pensioen door Pensioendienst), en niet op de leeftijd waarop mensen de arbeidsmarkt verlaten.

Definitie: De aangeleverde cijfers hebben enkel betrekking op de leeftijd op het moment van de ingangsdatum van het pensioen (=1e betaling pensioen door FPD), en niet op de leeftijd waarop mensen de arbeidsmarkt verlaten. De begunstigen op een pensioen met een deel buitenlandse, echtscheidingspensioenen en speciale regimes werden uitgesloten (wegens gebrek aan loopbaaninfo voor deze categorieën).

5.3. Toename van werkzaamheidsgraad - Daling vacaturegraad

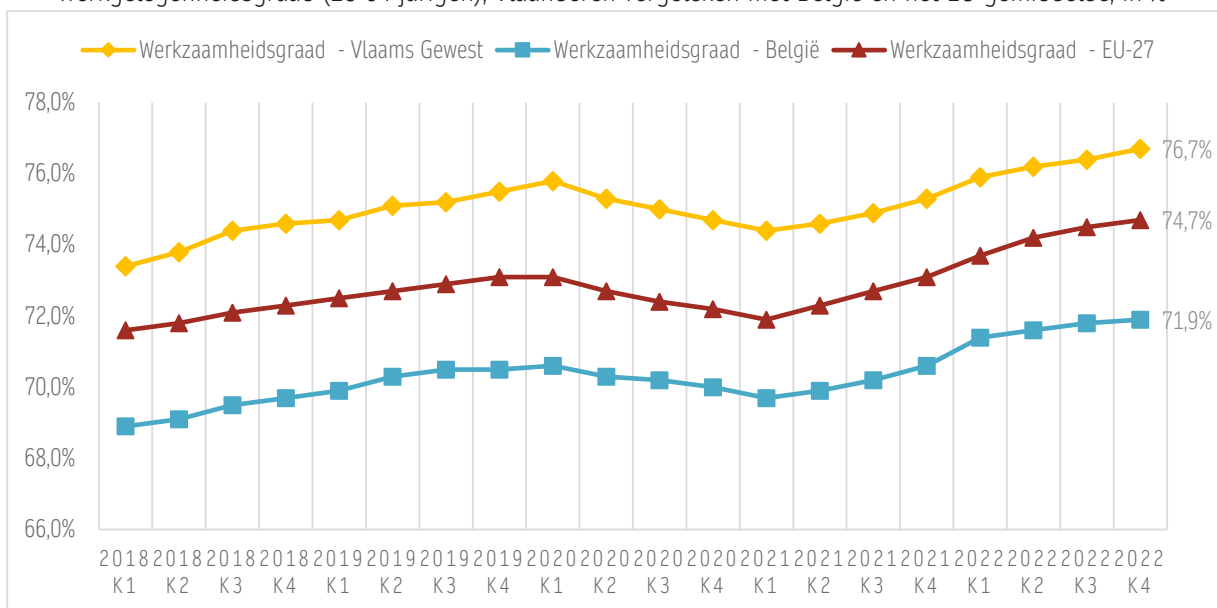
- ▶ België doet het qua werkgelegenheidsgraad (66,7% voor de 15-64-jarigen) in 2022 gemiddeld t.o.v. enkele andere Europese landen, maar blijft sterk onder het niveau van Nederland en Duitsland.
- ▶ De Vlaamse werkgelegenheidsgraad van 76,2% (20-64-jarigen) is 4,5 procentpunt hoger dan het Belgisch gemiddelde, en bevindt zich wel boven het gemiddelde voor de EU-27 (74,2%)

Werkgelegenheidsgraad (15-64 jarigen), België vergeleken met andere Europese landen, in %

Bron: OESO (<https://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=STLABOUR>)

Werkgelegenheidsgraad (20-64 jarigen), Vlaanderen vergeleken met België en het EU-gemiddelde, in %

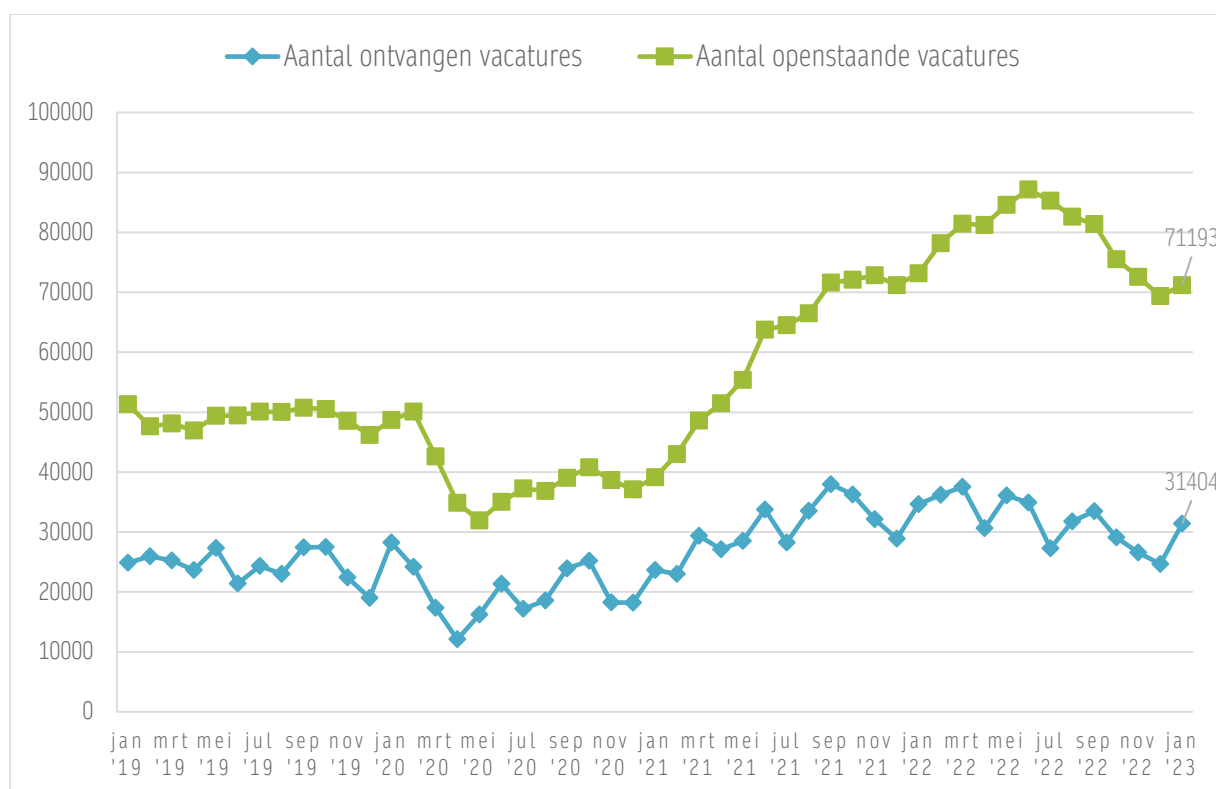

Bron: <https://www.steunpuntwerk.be/cijfers/trendindicatoren-vlaamse-arbeidsmarkt-werkzaam-werkloos>

Trendindex ontvangen/openstaande vacatures

- ▶ De trendindex toont aan dat zowel de **ontvangen** als de **openstaande vacatures** sterk gestegen zijn in 2022 t.o.v. 2021 en ook in vergelijking met de voorgaande jaren, wat wijst op een sterke toename van de krapte op de arbeidsmarkt.
- ▶ Deze krapte wordt ook bevestigd doordat de openstaande vacatures in 2022 sterker gestegen zijn dan de ontvangen vacatures.
- ▶ De ontvangen vacatures zijn echter sinds de zomer van 2022 niet meer aan het toenemen en vertonen een daling tot november 2022. Dat toont dat de vraag niet meer sterk toeneemt, maar zich nog wel steeds op een hoog niveau bevindt. Dit is ook te zien in het aantal ontvangen vacatures, dat nog steeds op eenzelfde niveau van ongeveer 30.000 per maand schommelt.

Trendindex van aantal VDAB vacatures – Vlaams Gewest

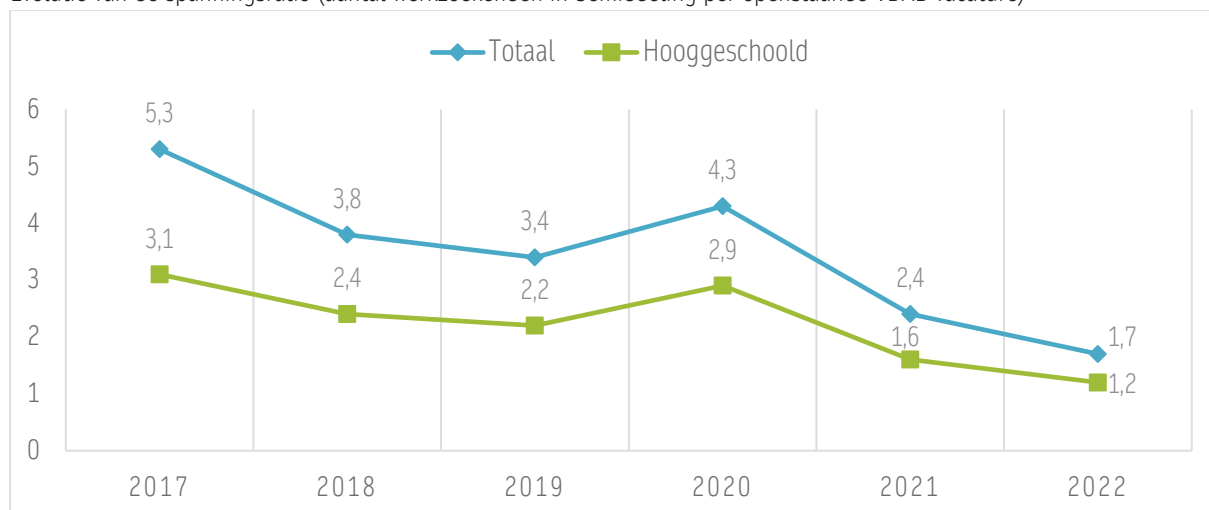

Bron: Steunpunt Werk (<https://www.steunpuntwerk.be/cijfers/trendindicatoren-vlaamse-arbeidsmarkt-werkzaam-werkloos>)

Spanningsratio

- ▶ Vanaf 2021 is er een sterke **daling van de spanningsratio**, zowel voor de totale groep van werkzoekenden als die van hooggeschoolden. Er zijn dus minder werkzoekenden per openstaande vacature.
- ▶ Eind 2022 is de totale spanningsratio kleiner dan 2, en zijn er dus per VDAB-vacature geen 2 personen in bemiddeling terwijl dat er in de periode 2018-2021 gemiddeld ongeveer 4 waren. Voor hooggeschoolden is de ratio slechts 1,2 en is de krapte van aantal werkzoekenden dus nog hoger.

Evolutie van de spanningsratio (aantal werkzoekenden in bemiddeling per openstaande VDAB vacature)

Bron: Steunpunt Werk (<https://www.steunpuntwerk.be/cijfers/trendindicatoren-vlaamse-arbeidsmarkt-werkzaam-werkloos>)

Sectorverdeling

- Opgedeeld naar **hoofdberoep**, zijn de bouwberoepen, de industriële beroepen en ambachten en de dienstverlenende beroepen de hoofdberoepen waarbij het aandeel knelpuntvacatures het hoogst is in Vlaanderen.

Aandeel knelpuntvacatures in relatie tot het totaal aantal vacatures in het Vlaams Gewest, per hoofdberoep

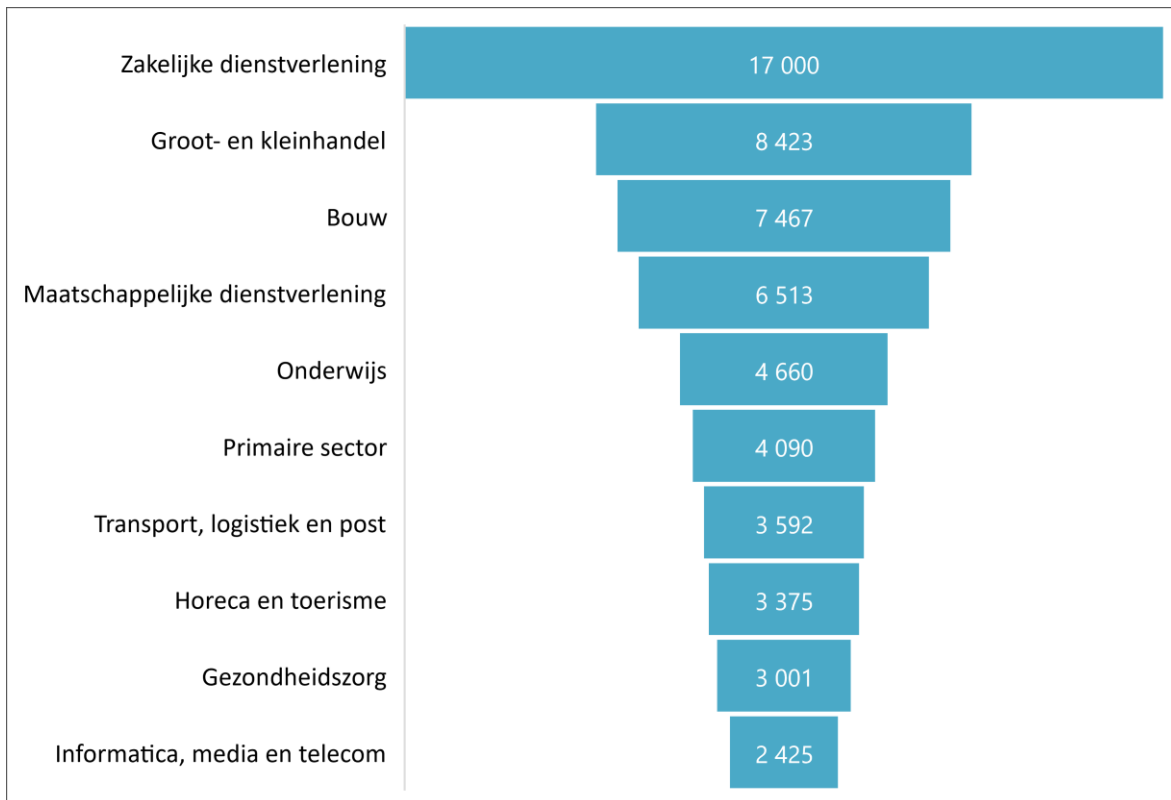
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Administratieve beroepen	5,8	6,6	7,0	9,0	11,3	8,6	8,4	14,6
Bouwberoepen	10,6	11,2	13,8	24,1	26,3	31,1	26,3	35,5
Communicatie- en kennisberoepen	11,9	15,9	18,5	18,7	23,1	15,9	13,4	14,8
Dienstverlenende beroepen	20,6	22,0	14,3	15,5	18,5	18,1	16,5	23,5
Horeca-, handels- en verkooppersoneel	11,9	12,3	12,3	14,0	18,2	18,6	16,2	19,4
Industriële beroepen en ambachten	20,1	19,8	21,2	22,9	26,4	25,6	24,3	30,5
Medische, paramedische en verzorgende beroepen	13,7	20,8	18,3	15,4	15,0	14,5	12,8	17,9
Pedagogische beroepen	5,6	4,3	4,6	3,3	6,8	6,7	9,9	12,0
Transport- en logistieke beroepen	9,9	14,1	20,5	13,7	23,2	21,4	10,2	19,8
Totaal over alle beroepen	11,5	12,4	13,6	15,2	17,7	19,1	18,1	23,5

Bron: Steunpunt Werk (<https://www.steunpuntwerk.be/cijfers/trendindicatoren-vlaamse-arbeidsmarkt-werkzaam-werkloos>)

- ▶ Opgedeeld naar **sector**, is de spanning in de arbeidsmarkt te voelen aan het hoge aantal openstaande vacatures. In februari 2023 was het totaal aan openstaande vacatures voor de volgende sectoren erg hoog:
 - Zakelijke dienstverlening (17'000)
 - Groot- en kleinhandel (8'423)
 - Bouw (7'467)
 - Maatschappelijke dienstverlening (6'513)
 - Onderwijs (4'660)
- ▶ Andere grote tewerkstellingssectoren met een krapte wegens het hoge aantal openstaande vacatures zijn de primaire sector, de logistieke sector en horeca en toerisme.

Het aantal openstaande vacatures (aan VDAB gemeld) in het Normale Economische Circuit naar sector – Vlaams Gewest (de top 10 sectoren) – Februari 2023

Bron: Arvastat VDAB

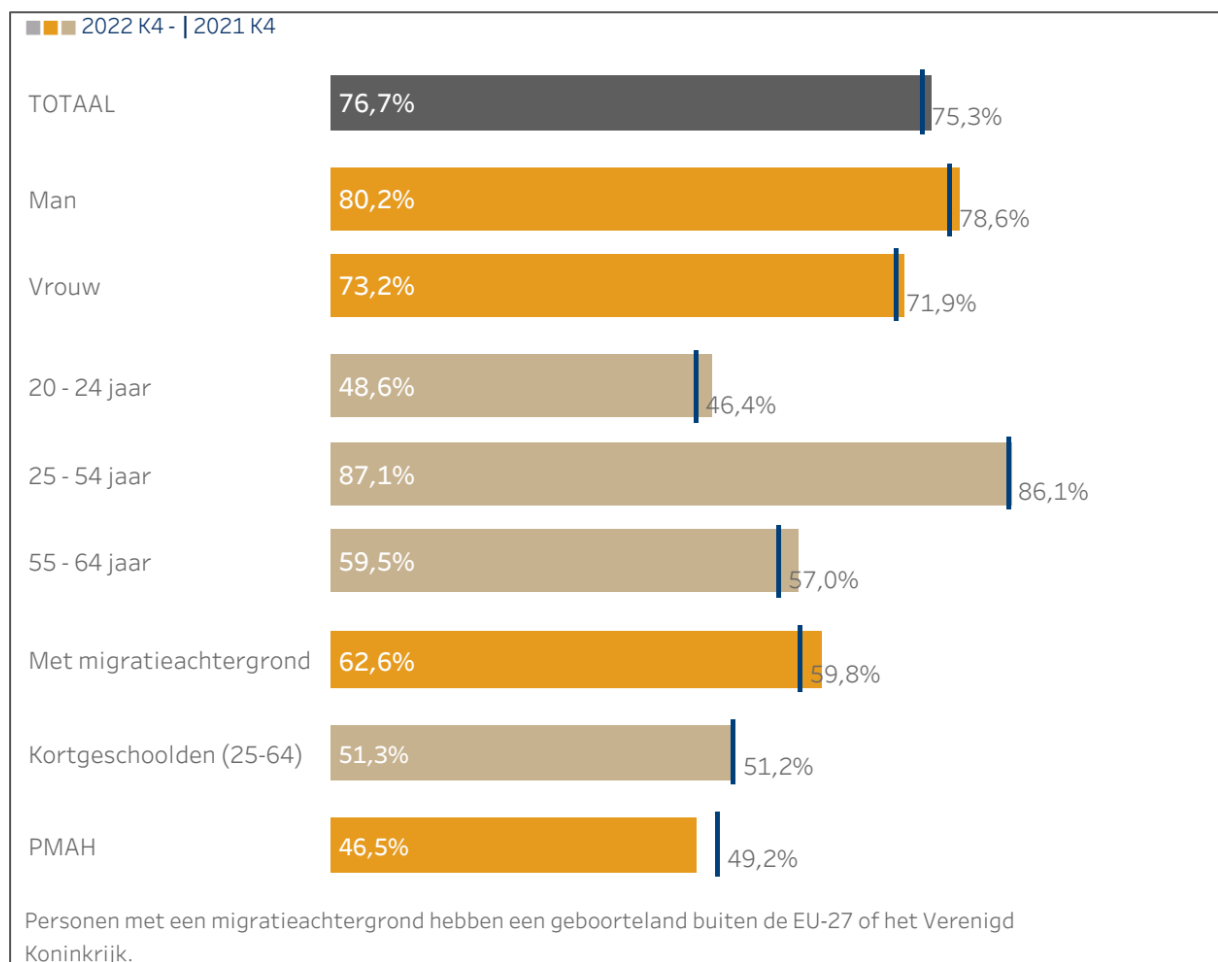

5.4. Werkzaamheidsgraad – volgens profiel

Onder de algemene werkzaamheidsgraad verschuilen zich meerdere verschillen op onderliggend niveau:

- ▶ Mannen hebben (nog steeds) een hogere werkzaamheidsgraad dan **vrouwen** (79% vs 72%), maar bij de vrouwen neemt deze wel toe en ligt 1.3%-punt hoger dan vorig jaar.
- ▶ De werkzaamheidsgraad is in 2022 in alle leeftijdsgroepen gestegen. De werkzaamheidsgraad op **oudere leeftijd** is nog significant lager, maar steeg van 57% naar 59,5% wat een positieve evolutie is gezien deze gedurende een lange periode in dalende lijn ging.
- ▶ Ook de werkzaamheidsgraad van personen met een **migratieachtergrond** is erop vooruit gegaan, maar is nog beduidend lager dan de algemene werkzaamheidsgraad (62,6% vs 76,7%)
- ▶ De werkzaamheidsgraad bij **kortgeschoolden** is als enige groep niet verbeterd t.o.v. vorig jaar en stabiel gebleven.
- ▶ De werkzaamheidsgraad bij **PMAH (personen met een arbeidshandicap)** is er als enige op achteruit gegaan t.o.v. vorig jaar, namelijk van 49,2% naar 46,5%.

Trendniveau werkzaamheidsgraad naar achtergrondkenmerken – Vlaams Gewest

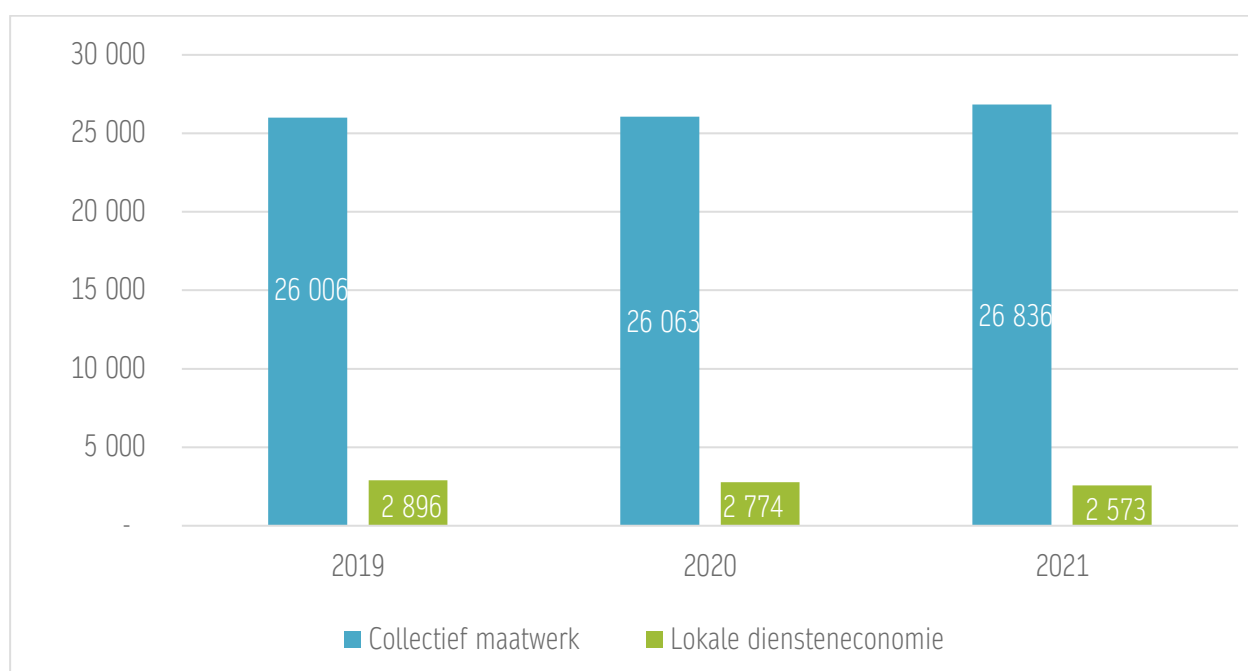

Bron: <https://www.steunpuntwerk.be/cijfers/trendindicatoren-vlaamse-arbeidsmarkt-werkzaam-werkloos>

Sociale economie

- ▶ De sociale economie omvat verschillende werkvormen. Sinds 1 januari 2019 zijn dit de maatwerkbedrijven, de lokale diensteneconomie-initiatieven en de arbeidszorginitiatieven. (De data van deze laatste groep is nog niet beschikbaar voor 2021)
- ▶ Eind 2021 waren 26.836 doelgroepwerknemers tewerkgesteld in de sociale economie in het Vlaamse Gewest. Dat komt overeen met **bijna 1% van de totale werkende bevolking** in Vlaanderen.
- ▶ In eind 2021 lag het aantal doelgroepmedewerkers in de **lokale diensteneconomie** lager dan in 2020 (+/- 200). Maar het aantal doelgroepmedewerkers in **collectief maatwerk** lag 800 hoger dan in 2020.

Evolutie van doelgroepwerknemers in sociale economie (collectief maatwerk en lokale diensteneconomie)

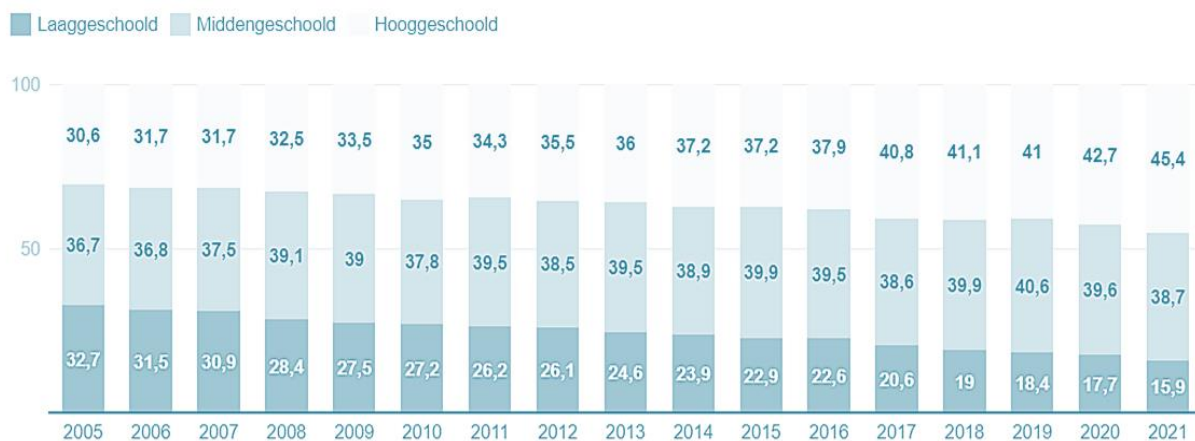
Bron: data van Departement WSE

5.5. Opleiding en scholingsniveau als hefboom voor een brede werkzaamheidsgraad

Scholingsgraad

- ▶ In 2021 was 15,9% van de 25- tot 64-jarigen laaggeschoold, 38,7% middengeschoold en 45,4% hooggeschoold.
- ▶ Sinds 2019 is het aandeel hooggeschoolden gestegen van 41% naar 45,4%, en het aandeel laaggeschoolden daalde van 18,4% naar 15,9%
- ▶ Op langere termijn is deze trend nog duidelijker met een toename van het aandeel van de hooggeschoolden van 30 naar 45%, en een daling van de laaggeschoolden van 33% naar 16%.

Scholingsgraad bij 25- tot 64-jarigen in Vlaanderen (aantal x 1000)

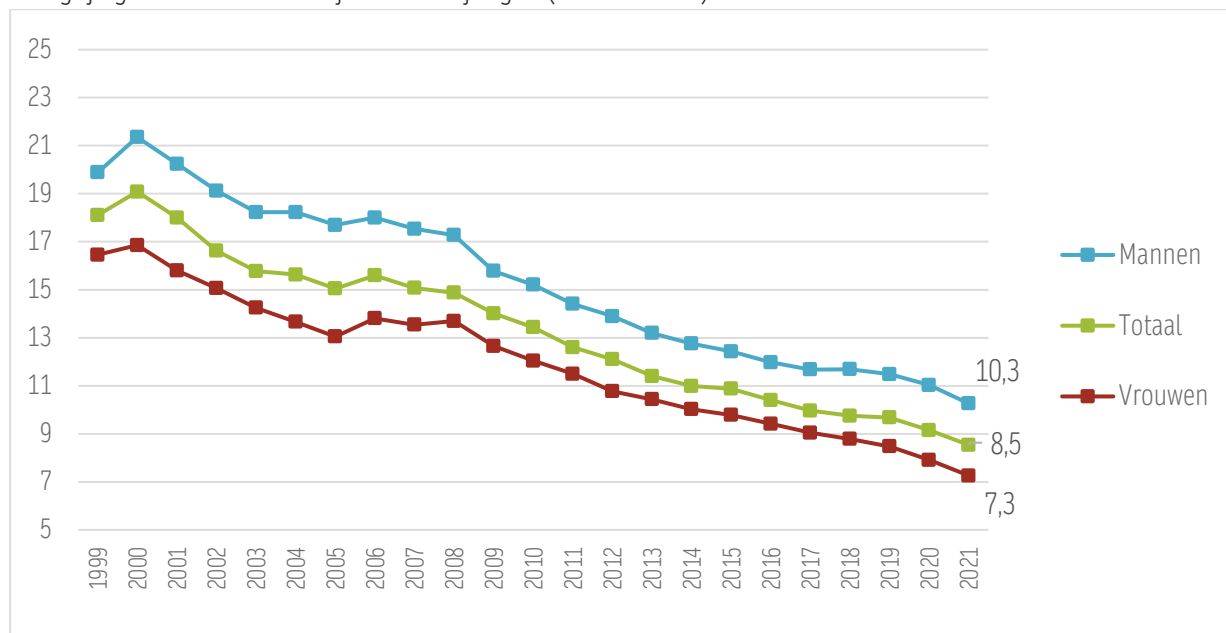

Bron: Dashboard Vlaamse veerkracht. Definitie: Laaggeschoolden zijn personen zonder een einddiploma van het secundair onderwijs. Middengespoolden hebben het secundair onderwijs of het postsecundair niet-hoger onderwijs met succes afgewerkt. Hooggeschoolden beschikken over een diploma hoger onderwijs.

Vroegtijdige schoolverlaters

- ▶ Het aandeel vroegtijdige schoolverlaters bereikt in 2021 het laagste punt ooit met 85'000 (5,3% van de bevolking). Met dit percentage behoort Vlaanderen tot de best-performers en presteert substantieel beter dan het EU-gemiddelde (9,7%).
- ▶ Het aandeel vroegtijdige schoolverlaters was in 2021 bij mannen (7,0% van de bevolking) dubbel zo hoog als bij vrouwen (3,5% van de bevolking).

Vroegtijdige schoolverlaters bij 18- tot 24-jarigen (aantal x 1000)

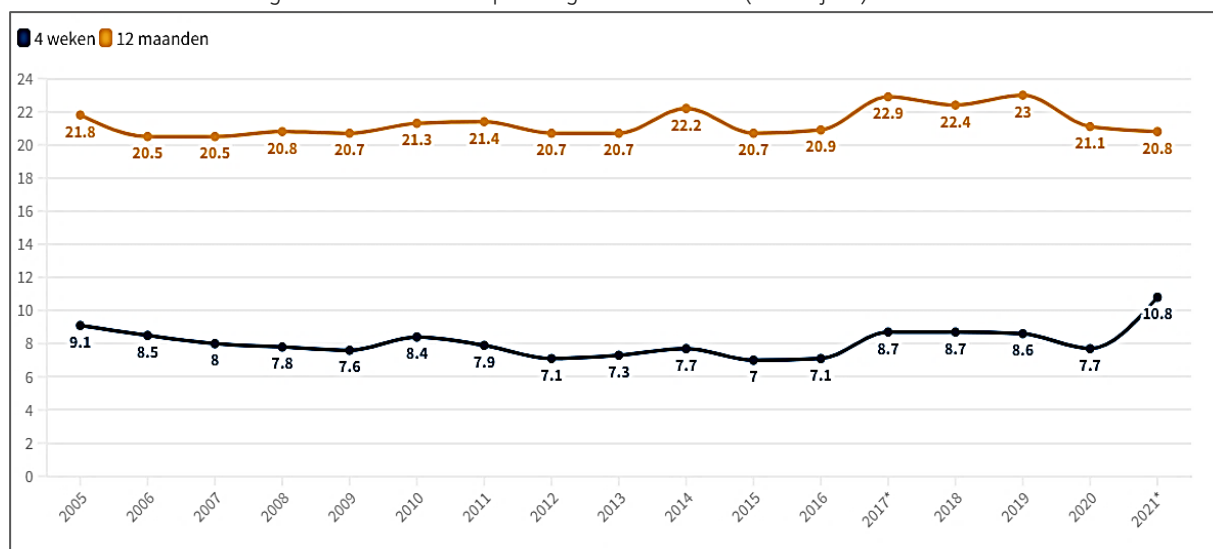

Bron : Dashboard Vlaamse veerkracht

Opleidingsparticipatie

- ▶ Het aandeel van de bevolking dat een opleiding volgde in de afgelopen 12 maanden blijft schommelen rond de 20% (1 op 5 werknemers), wat erop wijst dat levenslang leren nog niet echt ingeburgerd raakt ondanks de toenemende beleidsaandacht ervoor. Tegenover de periode 2017-2019 is er in 2021 zelfs een daling.
- ▶ Het aandeel van de bevolking dat een opleiding volgde in de afgelopen 4 weken steeg in 2021 wel sterk naar 10,8%. Deze stijging vraagt om nauwgezette opvolging of deze evolutie zich ook de komende jaren verder doorzet. Toplanden zoals Zweden en Finland hebben opleidingsdeelnamecijfers boven de dertig procent.
- ▶ Het Vlaams Gewest doet het qua aandeel dat deelname aan opleiding de laatste 4 weken (10,8%) beter dan het Waals Gewest (7,5%), maar minder goed dan het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (14,6%)².
- ▶ Deze regionale deelnamecijfers worden ook bevestigd door de resultaten van de enquête naar de voortgezette beroepsopleidingen die Statbel, het Belgische statistiekbureau, organiseerde bij meer dan 3.000 Belgische bedrijven in 2020. Wel liggen de opleidingsdeelnamecijfers in deze enquête veel hoger dan de eerder geciteerde EAK-cijfers³:
 - In het Vlaamse Gewest krijgen 50,8% van de werknemers een voortgezette opleiding (54% in Brussel);
 - Qua opleidingsdeelname speelt er zowel een sector- als een grootte-effect van de onderneming: 42% van de werknemers van bedrijven van 10 tot 49 werknemers volgen minstens één opleiding, terwijl dit aandeel 54% bedraagt bij bedrijven met minstens 50 werknemers. In de financiële sector is de opleidingsinspanning het grootst, gevolgd door de energiesector. Lagere percentages situeren zich in de bouw- en handelssector, administratieve en ondersteunende diensten en de kunst- en recreatiesector..

Aandeel van de bevolking dat deelnam aan opleiding in Vlaanderen (25-64 jaar)

Bron: Dashboard Vlaamse veerkracht

² Cijfers Federaal Planbureau (https://indicators.be/nl/i/G04_LLL/Levenslang_leren)

³ Cijfers Federaal Planbureau (https://indicators.be/nl/i/G04_LLL/Levenslang_leren)

5.6. Conclusie – evolutie in de arbeidsmarkt aan de hand van sleutelindicatoren

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de arbeidsmarktgerelateerde variabelen met daarbij een evaluatie:

- ▶ Knipperlichten zijn er inzake het ziekteverzuim en de toename van het aantal personen in invaliditeit, de daling van de loopbaanduur bij de mannen, de sterke toename van het aantal ontvangen en openstaande vacatures (en dus de daling van het aantal werkzoekenden in bemiddeling per openstaande vacature, de dalende werkzaamheidsgraad bij de kortgeschoolden en de blijvend lage opleidingsparticipatie;
- ▶ Positieve evoluties kunnen we vaststellen inzake een verwachte stijging van de arbeidsproductiviteit in 2022, de stijgende loopbaanduur bij de vrouwen, de toename van de werkzaamheidsgraad bij alle deelgroepen (met uitzondering van de kortgeschoolden) en de stijgende scholingsgraad.

		Impact	indicator	evaluatie
Duurzame groei	1	Competitiviteit Vlaamse economie/ industrie	Arbeidsproductiviteit	😊 (evolutie) 😬 (niveau)
Gezonde groei	2	Daling ziekteverzuim en langere duurzame loopbanen	Daling arbeidsongeschiktheid Langere duurzame loopbanen	😬 😊
Inclusieve groei	3	Toename van de werkzaamheidsgraad Daling vacaturegraad	Werkzaamheidsgraad Spanningsratio	😊 (niveau) 😬 (evolutie) 😬
	4	Werkzaamheidsgraad per doelgroep (bvb personen met een handicap)	Geslacht 55+ Personen met een migratieachtergrond Kortgeschoolden Personen met een arbeidshandicap	😊 😊 😊 😊 😬
	5	Opleiding en scholing	Scholingsniveau Vroegtijdige schoolverlaters Opleidingsdeelname	😊 😊 😬

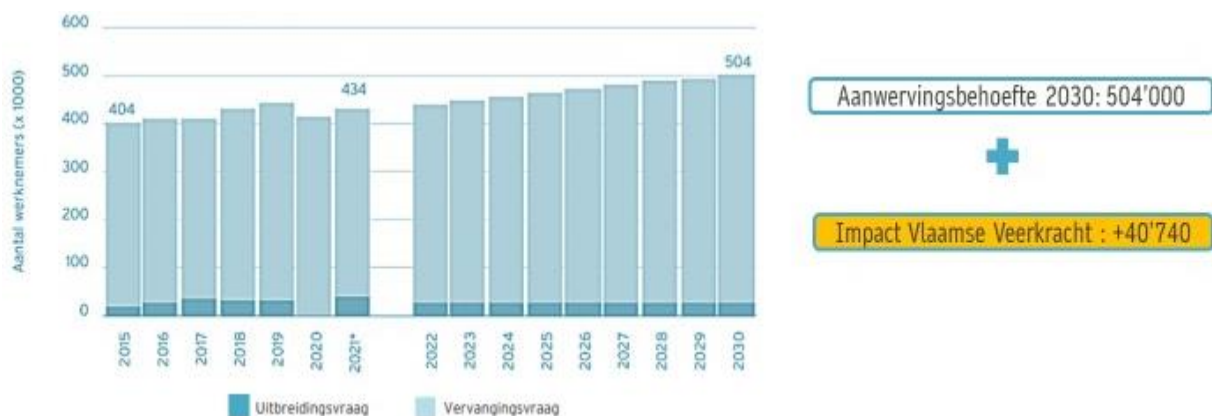
6 / Verwachte evoluties in de arbeidsvraag

In wat volgt brengen we voor de Vlaamse arbeidsmarkt als geheel en voor een selectie van sectoren in kaart wat de verwachte **aanwervingsbehoefte** is voor de periode 2022-2030, opgedeeld in de vervangingsvraag en de uitbreidingsvraag,

- **Vervangingsvraag:** geeft aan hoeveel mensen er in de sector moeten aangeworven worden om de uitstroom van werknemers op te vangen en wordt aldus afgeleid van de uitstroombewegingen van werknemers. Uitstroom kan bijvoorbeeld het gevolg zijn van pensionering, jobmobiliteit, ontslag, sterfte, migratie of een overstap naar het zelfstandigenstatuut.
- **Uitbreidingsvraag:** De uitbreidingsvraag geeft aan hoeveel aanwervingen men nodig heeft om de tewerkstellingsgroei op te vangen. Bij een tewerkstellingsgroei is de uitbreidingsvraag dus gelijk aan deze tewerkstellingsgroei. In geval van een tewerkstellingskrimp is de uitbreidingsvraag gelijkgesteld aan nul.

Bovenstaande tewerkstellingsprognoses van Het Steunpunt Werk combineren we met de verwachte **impact van het Vlaamse Veerkrachtprogramma** op de jobvraag in Vlaanderen, zoals berekend door ECOOM⁴. Op basis van deze analyse kunnen we vaststellen waar voor de periode 2022-2030 de grootste jobvraag verwacht wordt, en bijgevolg er zich grote uitdagingen stellen aan het opleidings- en loopbaanoffensief om zo te zorgen voor het nodige arbeidsaanbod in de periode tot 2030.

Totale aanwervingsbehoefte, opgesplitst in uitbreidings- en vervangingsvraag - Vlaams gewest

Bron: Steunpunt Werk, ECOOM

- Tegen 2030 zal de **totale aanwervingsbehoefte (sectorprojecties)** verder stijgen van 434.000 in 2021 naar 504.000 in 2030, dit wil zeggen dat er in 2030 70.000 vacatures meer verwacht worden dan nu. Deze behoefte ligt structureel hoger dan in de periode 2015-2021.
- Het overgrote deel van deze aanwervingsbehoefte is **vervangingsvraag**. Het percentage vervangingsvraag bedraagt over de periode 2022-2030 gemiddeld 94% van de totale aanwervingsbehoefte. Die uitstroom komt o.a. van jobmobiliteit, vergrijzing, werkloosheid of inactiviteit, migratie, sterfte, of de overgang naar het zelfstandigenstatuut.
- Ongeveer 15% van de aanwervingsbehoefte is het gevolg van **uitstroom van 55+-plussers**. Dit maakt dat er in de periode 2024-2030 cumulatief 500.000 koppen de Vlaamse arbeidsmarkt zullen verlaten.

⁴ ECOOM deed een koppeling van MRIO tabellen aan globale IO tabellen, op niveau van ISIC 55 sectoren met productiemultiplicatoren.

- ▶ De totale bijkomende jobvraag als gevolg van het **Vlaamse Veerkrachtprogramma** (direct+indirect) wordt in de periode 2022-2030 geraamd op 40.740.
- ▶ Vooral in de zorgsector (maatschappelijke dienstverlening) en in de bouwsector heeft de Vlaamse veerkracht een grote impact op de toekomstige vraag naar werknemers van 2022 tot 2030, volgens de gegevens van het Steunpunt Werk en ECOOM:
 - De bijkomende jobvraag in de zorgsector als gevolg van de VV-investering komt op ongeveer 6'000 in de periode tot 2030, en komt bovenop de verwachte jaarlijkse aanwervingsbehoefte van 18'813;
 - Voor de bouwsector is het effect van het VV-programma relatief gezien nog sterker met een bijkomende VV-behoefte van 8'151 (periode tot 2030) bovenop de reeds verwachte (vooral vervangingsvraag) vraag van 9'043 gemiddeld per jaar.
 - Voor andere sectoren zoals zakelijke dienstverlening, IT en transport ligt het VV-aandeel lager, maar dit zijn nu ook reeds sectoren die behoren tot diegene met de grootste stijging van het aantal VDAB-vacatures.

Specifieke aandacht zal dus moeten gaan naar instroom naar, retentie en opleiding van medewerkers in deze sectoren om en te kunnen voldoen aan de arbeidsbehoefte in de toekomst en het Vlaamse Veerkrachtprogramma volgens plan te kunnen uitvoeren.

GEM 2022-2030	Werknemers (Steunpunt Werk)	Vervangings- vraag (Steunpunt Werk)	Uitbreidings- vraag (Steunpunt Werk)	Totale vraag (Steunpunt Werk)	Totale impact Vlaamse veerkracht (ECOOM)
Zorgsector (maatschappelijke dienstverlening) ¹	123 827	16 178	2 635	18 813	+5 998
Bouw ²	52 811	8 782	261	9 043	+8 151
Zakelijke dienstverlening ³	174 760	32 281	7 291	39 572	+4 301
Transport ⁴	71 676	12 339	567	12 906	+1 083
IT ⁵	66 808	11 051	4 185	15 236	+2 485

1) **ECOOM, Steunpunt werk:** "Maatschappelijke dienstverlening zonder huisvesting": Het gaat om activiteiten met betrekking tot persoonsgebonden aangelegenheden die doorgaans aan de gemeenschappen zijn toegewezen (hulp aan personen met een handicap, het beleid rond maatschappelijke hulp, het beleid rond de derde leeftijd, de opvang en de integratie van migranten).

2) **ECOOM, Steunpunt werk:** Bouw van gebouwen; ontwikkeling van bouwprojecten (41A) en Weg- en waterbouw (41B)

3) **Steunpunt Werk:** 68. Exploitatie van en handel in onroerend goed, 69. Rechtskundige en boekhoudkundige dienstverlening, 70. Activiteiten van hoofdkantoren; adviesbureaus op het gebied van bedrijfsbeheer, 71. Architecten en ingenieurs; technische testen en toetsen, 72. Speur- en ontwikkelingswerk op wetenschappelijk gebied, 73. Reclamewezen en marktonderzoek, 74. Overige gespecialiseerde wetenschappelijke en technische activiteiten, 77. Verhuur en lease, 80. Beveiligings- en opsporingsdiensten, 82. Administratieve en ondersteunende activiteiten ten behoeve van kantoren en overige zakelijke activiteiten

3) **ECOOM:** Dienstverlenende activiteiten op het gebied van informatie, Exploitatie van en handel in onroerend goed (excl. toegerekende woninghuur), Rechtskundige en boekhoudkundige dienstverlening, Activiteiten van hoofdkantoren; adviesbureaus op het gebied van bedrijfsbeheer, Architecten en ingenieurs; technische testen en toetsen en Speur- en ontwikkelingswerk op wetenschappelijk gebied

4) **ECOOM, Steunpunt werk:** Overig vervoer te land (49B)

5) **ECOOM, Steunpunt werk:** 62. Ontwerpen en programmeren computerprogramma's, computerconsultancy- en aanverw. activiteiten

